

УДК УДК 330.837:330.15:338.432

**СТРАТЕГІКО-ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ
ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ
ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ
ЕКОНОМІКИ**

Г.М. КАЛЕТНИК,
*доктор економічних наук,
професор, академік НААН
Президент університету
Вінницький національний аграрний
університет*

У статті розкриті теоретико-методологічні та стратегіко-інституційні засади ефективного використання потенціалу аграрного сектору економіки у контексті означення сучасного стану, а також перспектив формування відповідного інституційного середовища через розробку-впровадження програмних документів, концептуальних положень, механізмів поширення інформаційних інновацій – провідників соціально-економічних ефектів. Здійснено аналіз інституційних норм і правил, щодо формування ефективності виробничо-господарської діяльності в аграрній сфері, а також упорядкування соціальної сфери на селі. Визначені можливі сценарії розвитку аграрного сектору і сільських територій, кожен з яких має різну за функціональними можливостями інституційну конструкцію та причинно-наслідкову базу соціально-економічних ефектів сільського розвитку. Дано ґрунтовну характеристику урядовим нормативно-розпорядчим і програмним документам, які за своїм цільовим призначенням упорядковують соціально-господарські процеси на селі. Проаналізовано результати та динаміку розвитку суб'єктів господарювання – виробників сільськогосподарської продукції, а також визначено перспективи кооперування як головної інституційної детермінанти ефективного використання потенціалу аграрного сектору. Визначені проблеми розвитку дорадництва, а також перспективи розбудови системного підходу у наданні його функціям конструктивності та результативності. Ідентифіковані регіональні аспекти визначення засад формування перспектив у забезпеченні ефективності використання потенціалу аграрного сектору економіки на прикладі Вінницької області, а також означено концептуально-методичні положення вирішення проблем, зокрема щодо посилення ролі у цьому процесі аграрної освіти й науки.

Ключові слова: стратегія, інституції, кооперація, дорадництво, потенціал, аграрний сектор, продовольча безпека, наука, інновації, ефективність.

Літ. 10

Постановка проблеми. Аграрна галузь української економіки є надійним фундаментом забезпечення продовольчої безпеки держави, базисом розширення її експортного потенціалу, джерелом задоволення внутрішнього попиту на сільськогосподарську продукцію та продукти харчування. Важливими чинниками розвитку аграрної галузі є підписання Угоди про асоціацію між Україною та країнами ЄС, а також створення в рамках цієї Угоди Зони вільної торгівлі з Європейським Союзом, оскільки для України відкриваються перспективи поступового освоєння ринку країн ЄС вітчизняними компаніями, підвищення рівня якості, безпечності, екологічних характеристик української продукції АПК.

Сьогодні для України гостро стоїть завдання розроблення механізмів державної аграрної політики щодо підвищення ефективності використання наявного потенціалу аграрного сектору економіки. З цією метою особлива увага має бути сконцентрована на створенні передумов для його інституційного забезпечення, яке, передусім, передбачає розвиток сільських територій, формування механізмів взаємодії держави та аграрного бізнесу, розвиток системи сільськогосподарського дорадництва у вигляді інформаційної та консультативної допомоги сільськогосподарським товаровиробникам і сільському населенню, розвиток дрібнотоварного сільгоспвиробництва, сільськогосподарської кооперації для забезпечення інтеграції особистих господарств населення у ринкові механізми функціонування аграрного сектору економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пропонована до наукового обговорення й практичної ідентифікації проблема є досить багатоаспектною з позицій означення дослідницького інтересу багатьох авторів, а також відносно оцінок обширності засад практичного прикладання, особливо в умовах системних трансформаційних змін національного укладу агрогосподарювання та соціального розвитку села. В тій чи іншій мірі, залежно від функціонального й організаційного спрямування результатів досліджень, до когорти науковців – дослідників, як вітчизняних, так і зарубіжних, щодо визначеного напрямку наукового пошуку відносимо Л. Абалкіна [1], П.Саблука [2, 4], М.Зубця [2], В.Месель-Веселяка [2, 10], М.Федорова [2], М.Кропивка [3], М.Маліка [3, 8], Ю.Лупенка [3, 8, 10], П. Гайдуцького [5], В. Дієсперова [6], В. Гейця [7], О.Шпикуляка [8], І.Кириленка [9] та інших. Проте, незважаючи на наявність вагомих результатів і цілого ряду дослідницьких напрацювань в царині піднятої нами проблеми, ми пропонуємо власне авторське бачення її позиціонування як з точки зору аналітичних оцінок, так із позицій визначення перспектив вирішення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування і аналіз стратегіко-інституційних засад ефективності використання потенціалу аграрного сектору у контексті оцінок інституційного середовища, а також нормативного забезпечення розвитку механізму агрогосподарювання.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років активно провадилися розробка та виконання державних програм і Концепцій розвитку сільських територій, сільськогосподарських кооперативів та дорадництва, що є вагомою інституційною базою, яка за певних сприятливих організаційно-економічних умов дозволяє успішно адаптувати аграрну галузь до європейської, але національно-ідентичної (для України) моделі агрогосподарювання.

З практики відомо, що розвиток аграрного сектору економіки і сільських територій міг відбуватися за різними сценаріями, кожен з яких має особливу інституційну природу й стратегічну мету:

1 – й – посилення комерціалізації сільськогосподарського виробництва, що супроводжується поширенням надвеликих господарських формувань – агрохолдингів з їх низькою соціальною й екологічною відповідальністю; консервація нерозвиненості сільської економіки та інститутів сільського розвитку. За такого сценарію активізується процес обезлюднення села і деградація всіх інших його потенціалів, що, нажаль, сьогодні ми значною мірою спостерігаємо у вітчизняному аграрному комплексі, де монопольно представлені крупні сільськогосподарські підприємства й в силу поглиблення кризових явищ різного роду процеси депопуляції сільського розвитку стають все більш глибинними, а в окремих випадках незворотніми. Сільське господарство постало як сировинний, експортоорієнтований сегмент національної економіки, а забезпечення національної продовольчої безпеки, особливо щодо продукції тваринництва, покладено на дрібні – нетоварні господарства;

2 – й – підсилення державної підтримки розвитку сільського господарства та соціальної інфраструктури; здійснення окремих соціально-економічних і екологічних заходів, а також диверсифікації сільської економіки за відсутності реальних механізмів й фінансових джерел їх реалізації. Це сприятиме поліпшенню матеріального становища та умов проживання сільського населення, однак не забезпечить розв'язання проблем зайнятості, екологічної безпеки господарювання і проживання, поступового розвитку сільських спільнот. Тут усе більше актуалізується роль держави з позиції реалізації нею системних підтримувальних заходів в сегменті сприяння розбудові прозорого конкурентного середовища аграрного бізнесу, а також підтримки малих його форм у контексті підвищення зайнятості сільського населення;

3 – й – створення умов для розвитку сільських територій, сільських, селищних громад як рушійної сили розбудови суспільних відносин, що передбачає розробку та впровадження місцевих стратегій розвитку на основі раціонального використання місцевих ресурсів, формування конкурентоспроможного багатогалузевого і багатокладного сільського господарства, створення сільських обслуговуючих кооперативів, сільських аграрних кластерів за рахунок нарощування людського й соціального капіталів, розвитку партнерства держави, бізнесу, громад. Це дозволить реформувати систему управління, підвищити ініціативність та відповідальність сільських територіальних громад, збільшити доходи сільського населення і доступність базових послуг, нормалізувати демографічну ситуацію на сільських територіях.

В заданому та іншому контексті оцінок інституційного поля реалізації потенціалу аграрного сектору економіки України й регіону, слід зазначити, що в нашій державі прийнято безліч програмних документів, які, на жаль, не дали бажаного ефекту, а постали виключно як «наповнювачі історії» інституціоналізації галузі до ринкових умов господарювання.

Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 була затверджена Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, яка була конкретизована ініціативною програмою Міністерства аграрної політики та продовольства України «Рідне село». Основною метою цільової програми визначено забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності. Проте фактична її реалізація виявилася фікцією, хоча ідейне підґрунтя й ідеологічне наповнення її змісту можна вважати цілком прийнятним для забезпечення інституційного успіху, адже план реалізації державної стратегії регіонального розвитку України, побудований на детальному аналізі комплексу факторів міжрегіональних відмінностей та індексу людського потенціалу, передбачав створення Плану розвитку для кожного регіону, району, міста, сільської та селищної територіальної громади.

Так, Вінницька область, яка мала середні параметри розвитку сільських територій за екологічною ситуацією, соціальним середовищем, станом шляхів сполучення та забезпеченістю водними ресурсами, мала зосередити зусилля щодо залучення іноземних інвестицій, впровадження наукоємних технологій, створення інноваційних сільськогосподарських структур та розробку низки заходів щодо підвищення рівня добробуту сільського населення, при цьому одночасно вирішуючи проблеми підвищення рівня освіти, кваліфікації працівників аграрного сектору економіки, широко застосовуючи дорадництво, консалтинг та інформаційне забезпечення.

Слід зазначити, що сьогодні ми маємо, як певні позитивні зрушення у розвитку сільських територій України, так і ряд негативних факторів, які не дозволили виконати Державну цільову програму розвитку села на період до 2015 року. Проте, не дивлячись на явні недоліки у

виконанні Державної цільової програми, основні показники розвитку сільського господарства України, в порівнянні з 2007 роком (початком дії програми), покращилися за всіма показниками, так, індекс виробництва продукції рослинництва виріз на 27,2%, продукції тваринництва на 6,8%, урожайність зернових культур до 39,9 центнер з гектара, що на 83% більше, урожайність соняшника у 2013 році становила 21,7 центнерів з гектара, що на 77,8% більше, ніж у 2007 році. Проте поголів'я свиней виросло не значно, падіння чисельності поголів'я корів зупинити не вдалось. Якщо загалом по Україні чисельність мешканців сільської місцевості зменшилося не значно, в окремих областях на рівні імміграційного коефіцієнта, то у Вінницькій області відтік сільського населення з 2004 по 2013 роки склав 12%, тобто 111 тис. осіб, що є загрозливою тенденцією. Проте Вінниччина залишається переважно сільською місцевістю і після Львівської області займає 2-ге місце по Україні за чисельністю сільського населення, яка складає 5,72% від загальної по державі.

Серед основних проблем розвитку аграрного сектору економіки України та сільських територій наступні: розрізненість в управлінні сільськими територіями та вузький відомчий підхід до розвитку сільської економіки; недостатнє виробниче та фінансове ресурсне забезпечення функцій та повноважень, покладених на органи місцевого самоврядування; низький рівень підприємницької та суспільної ініціативи на селі; недоступність фінансових джерел розвитку сільської економіки; низька соціальна та екологічна відповідальність товаровиробників на селі; неналежні умови для залучення кваліфікованих кадрів до роботи на сільських територіях; недостатній рівень інформаційно-просвітницької діяльності щодо сталого розвитку сільських територій.

Сьогодні активно розробляється концепція розвитку сільських територій до 2020 року, яка передбачає підтримку сільського розвитку за рахунок саме створення сільськогосподарських кооперативів, розвитку різноманітних економічних моделей сільськогосподарських об'єднань, поліпшення якості життя й економічного благополуччя людей, що мешкають на сільській території, створення передумов для розширеного відтворення відповідного укладу, що дасть змогу забезпечити продовольчу безпеку держави в умовах світового розподілу праці.

Дійсно, сільське господарство України функціонує в умовах багатоукладності, що передбачає можливість реалізації підприємницької ініціативи різними організаційними формами виробників сільськогосподарської продукції, які взаємодіють між собою на засадах конкуренції в ринковому середовищі.

Станом на кінець 2013 р. в Україні функціонували 40752 фермерських господарств, 4241,6 тис. особистих селянських господарств, 55858 сільськогосподарських підприємств; порівняно з 2005 р. їх кількість скоротилась на 4,0 %, 13,7 % та 3,5 % відповідно.

Дрібнотоварні виробники роблять суттєвий вклад у валове виробництво сільськогосподарської продукції. Із загальної вартості валової продукції сільського господарства, яка за підсумками 2013 р. становила 252859,0 млн грн, сукупний вклад господарств населення та фермерських господарств становив 135359,5 млн грн, або 53,5 %, а сільськогосподарських підприємств – 117499,5 млн грн. – 46,5 %.

За рівнем товарності господарства населення у цілому поступаються фермерським господарствам. Так, якщо фермерські господарства реалізують переважну частину виробленої продукції (за винятком буряків, яких у 2013 р. реалізовано 56,3 % від виробництва), господарства населення є «підсобними» господарствами селян, що функціонують переважно для задоволення власних потреб, реалізуючи здебільшого лише надлишки виробленої продукції. Зокрема, невисока товарність зернових є свідченням того, що господарствами населення зерно використовується для годівлі власної худоби та птиці, тоді як висока товарність цукрових буряків обумовлюється значним попитом на цю продукцію на ринку.

Україні сьогодні потрібно забезпечити розвиток усіх видів кооперації, зокрема сільськогосподарської обслуговуючої. Нині діючі кооперативи ні кількісно, ні за обсягом та якістю послуг, що надаються, не задовольняють зростаючих потреб виробників сільськогосподарської продукції та її споживачів. Адже понад 60% трудомісткої продукції повсякденного споживання (картоплі — 99, овочів — 88, фруктів — 87, молока — 82 та м'яса — 60%) виробляється в особистих селянських і фермерських господарствах та фізичними особами, які не мають власних каналів реалізації своєї товарної маси, особливо у віддалених від приміської зони селах.

Аж надто багато цілком доброякісної продукції згодовується худобі або псується. І лише частина її потрапляє до кінцевих споживачів, але вже через посередників, чи продається селянами здебільшого на стихійних ринках. Сьогодні супермаркет у райцентрі чи навіть великому селі — не рідкість, цивілізована торгівля продовжуватиме розвиватись та роз'єднані селяни відрізані від неї, бо не здатні самотужки сформувати товарні партії своєї продукції, вирішити питання логістики. Навіть у супермаркетах великих міст часом продають гіршу за якістю єгипетську, турецьку чи польську картоплю, бо не можуть отримати великі товарні партії вітчизняної.

Сьогодні ми маємо понад 41 тис. фермерських та майже 5 млн. особистих селянських господарств. За їх активної та зацікавленої участі можна було б сформувати кооперативний сегмент аграрного ринку.

Створені всі необхідні правові засади щодо організації СОК, а саме: Закони України «Про кооперацію» (2004р зі змінами 2009-2014р.р.), «Про сільськогосподарську кооперацію» (1997р.), Накази МАП та П України №315 від 21 травня 2013 року «Про затвердження Примірного статуту сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу», № 505 від 20 серпня 2013 року «Про затвердження плану заходів Мінагрополітики України з підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2020 року», №643 від 30 жовтня 2013 року «Про затвердження Примірних правил внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу».

Станом на 1.10.2014 року загальна кількість СОК становить 1027, з них працюючих - 668 (65%), найбільша кількість зосереджена у Івано-Франківській області (86), Житомирській (66), Черкаській (61), у Вінницькій області 36 діючих СОК. Загальна кількість членів СОК біля 30 тис. осіб, у Вінницькій області членів СОК - 3483 особи, за 10 місяців отримано фінансової допомоги з місцевих бюджетів лише 1814 тис. грн, більше всього у Волинській області -107,61 тис.грн, Івано-Франківській 169 тис. грн., СОК Вінницької області фінансова підтримка не надавалась. Більшість СОК працює по реалізації молока, обсяг якого склав 72,3 тис. тонн, а СОК з реалізації м'яса, плодово-овочевої продукції, зерна тільки виходять на аграрний ринок. Проте в силу об'єктивних реалій сьогодення і законодавчо-інституційних змін, більшість згаданих структур кооперативами є лише за формою, змістовна частина їхньої діяльності ж відмінна від природи кооперації.

За видами господарської діяльності СОК України представляють з загальної кількості 1027, переробні – 44(4,3%), заготівельно-збутові – 296(29%), постачальницькі – 27 (2,6%), багатофункціональні – 498(49%). Активізація створення СОК, перші паростки виходу продукції СОК на ринок, ще не є конкуренцією агрохолдингам і великотоварним виробникам, але це вже досвід створення й розвитку ефективних маркетингових каналів постачання та збуту продукції, застосування новітніх технологій, поступове зміцнення позицій кооперації як платформи розвитку сіл. Ініціативу створення СОК активно підтримують громадські організації – Асоціація сільських та селищних рад, Асоціація фермерів та приватних землевласників України, Союз учасників сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України, а також міжнародні організації.

Таким, чином, за результатами дослідження кооперативного сегмента аграрного ринку виявлено, що ключовими проблемами функціонування і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є наступні:

1. Низький рівень державної підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Так, Міністерством аграрної політики та продовольства України у 2000 р. було затверджено «Програму становлення і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій» та «Рекомендації щодо створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з використанням майнових паїв або часток в майні, що знаходиться у спільній частковій власності колишніх членів реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств». Проте ні Програма, ні Рекомендації не виконуються у повній мірі.

2. Подвійне оподаткування обслуговуючих кооперативів. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» обслуговуючі кооперативи не ставлять за мету отримання прибутку, а отже, мають бути визнані як неприбуткові організації і звільнені від оподаткування доходу. Натомість у Податковому кодексі України обслуговуючий кооператив не внесено до переліку неприбуткових установ та організацій, і він оподатковується на загальних підставах. Таким чином, нині відбувається подвійне оподаткування: членів обслуговуючого кооперативу, а також наданих ним послуг.

3. Низький рівень професійних знань управлінського персоналу обслуговуючого кооперативу щодо цілей і мети створення, особливостей оподаткування та господарської діяльності об'єднання, шляхів подальшого розвитку кооперативу через відсутність спеціалізованої підготовки фахівців у цій сфері у системі вищої освіти.

4. Нерозвиненість споживчої кооперації та відсутність її підтримки з боку Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки), що не сприяє відродженню і зміцненню споживчих товариств, захисту інтересів її членів і сільського населення.

5. Нерозвиненість кредитної кооперації. Розвиток кредитної кооперації в Україні стримують відсутність загальнодержавної системи гарантування вкладів членів кредитних спілок (як це має місце щодо вкладників банків); відсутність нормативно-правових та інституційних умов розвитку фінансової інфраструктури ринку кредитної кооперації; недостатність реальних механізмів захисту прав членів кредитних спілок, що є одночасно їх власниками та клієнтами.

З інформаційної точки зору у вирішенні заданих проблем важливого значення набуває дорадництво. Тут необхідно зазначити, що правові засади здійснення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні визначає Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність». За час свого існування дорадчі служби відіграли значну роль у забезпеченні процесів приватизації і роздержавлення землі і майна, становленні фермерства, реформуванні колишніх колгоспів й радгоспів у ринкові організаційні утворення. Проте, нині в Україні сільськогосподарське дорадництво як система консультування виробників сільськогосподарської продукції не набуло належного розвитку. Мережа сільськогосподарських дорадчих служб ще тільки формується – нині дорадчими послугами охоплено менше 5 % сільгосптоваровиробників. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства в Україні станом на 1.01.2014 р. зареєстровано 71 сільськогосподарську дорадчу службу, в яких працюють 1392 професійних сільськогосподарських дорадників та експертів-дорадників. Сільськогосподарські дорадчі служби, сільськогосподарські дорадники і експерти – дорадники об'єднані у Всеукраїнську громадську організацію «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України» (НАСДСУ), яка була створена 11.03.2003 р.

Розбудова системи сільськогосподарського дорадництва в Україні є невід’ємною складовою євроінтеграційного процесу. Статтею 404 Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачається, що співробітництво між сторонами у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій охоплюватиме, серед іншого, наступні сфери: поширення знань шляхом проведення навчальних та інформаційних заходів; сприяння інноваціям шляхом проведення досліджень та просування системи дорадництва до сільськогосподарських виробників.

В Україні існують сільськогосподарські дорадчі служби різних організаційно-правових форм власності, наявність яких не дозволяє уніфікувати діяльність та працювати за єдиними правилами: дорадча служба у своїй діяльності регламентується Законом України «Про об’єднання громадян», неприбуткова організація, максимально територіально наближена, надає послуги безкоштовно і виключно членам ГО; підрозділи вищих навчальних закладів мають відповідні дозвільні документи державного зразка, можуть бути отримувачами державних коштів; державне комерційне підприємство, як дорадча служба має доступ до державних інформаційних ресурсів, спрощену систему фінансування витрат з державного бюджету, проте відсутня зацікавленість до розширення діапазону послуг, має місце залежність від державних коштів; товариства з обмеженою відповідальністю, приватні підприємства надають послуги виключно на комерційній основі, несуть правову відповідальність за якість надання послуг, матеріально зацікавлені у економічній результативності своєї роботи, проте висока вартість послуг, не завжди є доступною для користувача; благодійні фонди надають послуги безкоштовно, територіально наближено, проте перелік послуг обмежений можливостями благодійників.

Проте загальними для всіх цих форм причинами, що стримують розвиток сільськогосподарського дорадництва в Україні, є наступні: зменшення обсягів фінансування сільськогосподарської дорадчої діяльності з державного бюджету, а також неповне використання державних коштів безпосередньо дорадчими службами; складність процедури отримання бюджетних коштів дорадчими службами, що не дозволяє забезпечити плановість і ритмічність надання дорадчих послуг, а також своєчасність сплати соціальних платежів; низька платоспроможність фермерських господарств, малого підприємництва та сільського населення, що знижує їхню здатність замовляти сільськогосподарські дорадчі та консультаційні послуги; низька вартість соціально спрямованих дорадчих послуг. спільним наказом Міністерства аграрної політики та продовольства й Міністерства економіки України від 21.11.2007 р. № 816/394 «Про затвердження вартості соціально спрямованих дорадчих послуг» визначено наступну вартість таких послуг: одноденний семінар (25 осіб-учасників) – 2000 грн; демонстраційний показ (30 осіб-учасників) – 3294,24 грн; індивідуальні дорадчі послуги (за 1 год. консультацій) – 25 грн; інформаційні видання: буклети, інформаційні листки, брошури (за один примірник) – 200 грн. з 2007 р. вартість послуг не переглядалася, що за нинішніх умов призводить до того, що дорадчі служби змушені відмовлятися від їх надання; скорочення міжнародних програм технічної допомоги розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні.

Стратегія регіонального розвитку Вінницької області на 2011-2015 роки, як одного з найбільших сільськогосподарських регіонів України, визначає програмні аспекти й стратегічні пріоритети. Програмою визначено, що наш регіон має розвиватися, як такий, що має мінерально-сировинні ресурси (1159 родовищ корисних копалин, в.т.ч. граніту, каоліну, гранату, бокситів), чорноземні ґрунти (входить в 5-ку областей України), наявність ресурсної бази для альтернативної енергетики (виробництва біодизеля, етанолу), використання

відновлювальних джерел енергії (солома, пелети), потенціал для зеленого туризму, санаторно-лікувальної діяльності, розвинуту структуру транспортних сполучень, зручне географічне положення та кордон з Молдовою, наявність потужних науковців аграрного й технічних університетів.

Слабкими сторонами регіону є: нерозвинений ринок праці, занепад цукрової промисловості, занепад традиційного села, низький рівень підприємницького духу, навиків активного пошуку роботи та слабкий потенціал самозайнятості, також відсутні сучасні виробничі потужності, високою є зношеність основних фондів промисловості та сільського господарства, низька якість доріг, відсутність потужних інвесторів.

Керуючись даними SWOT аналізу розроблено ряд програм розвитку регіону. Одна з них – Програма підтримки села, яка включала в себе 17 проектів, з яких: створення фонду гарантування кредитів для сільських районів, створення аграрного кластера, підтримка розвитку промислів і майстрів народно-ужиткового промислу, розробка програм навчання дітей та молоді традиційним народним ремеслам, організація мобільних послуг сільському населенню, активізація сільських громад і покращення благоустрою сіл шляхом самоорганізації мешканців та проведення толок. Очевидно, що ці заходи будуть сприяти підтримці села, не передбачають залучення значних коштів і значних результатів щодо розбудови села не принесуть.

Проте активізація діяльності сільських та селищних територіальних громад стала за останні роки відчутною. Сьогодні у Вінницькій області створено 93 СОК, 36 з яких працюють, у 2014 році СОК надано послуг на 15.8 млн.грн. Найбільша кількість СОК в Хмельницькому (20) та Жмеринському (17) районах. Найбільш чисельні СОК в Крижопільському (1129 осіб в 2 СОК), Тульчинському (603 осіб в 2 СОК) районах. СОК за видами діяльності представлені таким чином: з 93 зареєстрованих: 25(27%) заготівельно-збутові, 42(45%) багатофункціональні, 4(4,3%) переробні. Зрозуміло, що кількість СОК в області є недостатньою, але початок покладено, а надалі усе залежатиме від мотивації сільських жителів щодо організації ведення господарської діяльності.

Значний внесок у створення СОК було зроблено студентами і випускниками Вінницького національного аграрного університету, які активно підключилися до паспортизації сіл та селищ, проведенню моніторингу стану зайнятості населення та можливості започаткування власного бізнесу. Потрібно зазначити, що сьогодні у Вінницькій області функціонують 4 організації, які здійснюють дорадчу діяльність, а саме – Центр післядипломної освіти та дорадництва Вінницького національного аграрного університету, Споживче товариство «Вінницька обласна сільськогосподарська дорадча служба «Агрорада»», Громадська організація «Вінницька обласна сільськогосподарська служба» і Громадська організація «Подільська обласна сільськогосподарська дорадча служба». Станом на сьогодні, Центр післядипломної освіти та дорадництва Вінницького національного аграрного університету є єдиним працюючим органом служби дорадництва, інформація щодо діяльності інших організацій та наявність діючої ліцензії у відкритих джерелах інформації відсутня.

У Вінницькому національному аграрному університеті в останні роки зrealізовується на практиці нова прогресивна форма навчально-науково-виробничого об'єднання «Всеукраїнський науково-навчальний консорціум». Дане інституційне утворення за своїм функціонально-організаційним спрямуванням дозволяє інтегрувати та сконцентрувати науковий, навчальний, інноваційний та технологічний потенціал колективів різних установ для формування дієвої системи інформаційно-консультаційного забезпечення, а також впровадження аграрних інновацій, забезпечуючи підвищення освітніх стандартів, розвиток інноваційно-спрямованого аграрного бізнесу в регіоні зокрема.

За участю фахівців – дорадників з Вінницького національного аграрного університету:

розроблені програми для працівників аграрного сектору Вінницької області щодо підвищення кваліфікації та підготовки за програмою експертів-дорадників;

проводяться навчальні семінари, тренінги, майстер-класи, громадські слухання для голів сільських та селищних рад, фахівців органів місцевого самоврядування, а також підприємств, організацій, що здійснюють господарську діяльність у сільській місцевості, начальників управлінь у районах Вінницької області;

постійно надаються консультації з інформаційного, правового, організаційного забезпечення діяльності сільськогосподарських кооперативів;

здійснюється пропагування сучасних технологій, досягнень науково-технічного прогресу та їх впровадження у сільській місцевості щодо використання енергоощадних наукоємних технологій, альтернативних видів палива, впровадження сучасних технологій захисту рослин, тощо;

реалізуються моніторингові заходи з паспортизації сільських територій.

Вінницький національний аграрний університет запровадив унікальний серед аграрних ВНЗ проект бізнес-моніторингу. З його допомогою студенти вузу мають можливість спробувати себе та свої сили у бізнес-плануванні та, головне, після отримання диплому розпочати власний бізнес. Для реалізації проекту розроблено «Щоденник-моніторинг зайнятості населення та традиційних форм ведення господарювання місцевої громади». До нього в ході проходження виробничої практики студенти вносять дані, які дозволяють здійснити моніторинг зайнятості населення і традиційних форм ведення господарювання в тих місцевих територіях, на яких вони проходять практику, а також визначити найбільш перспективні напрями своєї майбутньої діяльності. Працюючи з щоденником, студент здійснює моніторинг багатьох аспектів досліджуваного населеного пункту, а саме – чисельність працездатного й непрацездатного населення та молоді, яка навчається. Досліджує демографічну ситуацію в регіоні, рівень зайнятості населення та безробіття. Оцінює стан ринку праці та зайнятості населення регіону в різних сферах діяльності, аналізує розвиток особистих господарств територіальної громади та визначає найбільш перспективні напрями діяльності. Інформацію для виконання завдань щоденника студенти отримують, звернувшись до Департаментів Вінницької обласної державної адміністрації - агропромислового розвитку; освіти і науки; регіонального економічного розвитку, або управлінь - статистики; держземагенства; у справах сім'ї та молоді.

Викладачі університету, тренери регіонального навчально-практичного центру у листопаді 2013 року взяли участь у навчально-практичному семінарі для тренерів із ведення бухгалтерського обліку та аудиту у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах, що проводились Державною установою «Науково-методичний центр інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності вищих навчальних закладів «Агроосвіта».

На виконання доручення Департаменту науково-освітнього забезпечення АПВ та розвитку сільських територій в університеті було впроваджено та проведено щорічний конкурс серед студентів на кращий бізнес-план зі створення сільськогосподарського кооперативу на селі. Головна мета конкурсу – надання студентам практичних навичок з організації кооперативних формувань, залучення молоді до розвитку сільських територій та підвищення рівня доходів і зайнятості сільських жителів, активізація їх участі в реалізації стратегічної ініціативи «Рідне село». Об'єктом відбору були бізнес-плани, які містили економічну модель підприємницької діяльності та передбачали створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу у селі, в якому проживає студент. Види діяльності СОК, описані студентами, були продовженням наявної діяльності домогосподарств та невеликих місцевих виробників с.-г. продукції з урахуванням

сільськогосподарської спеціалізації регіону. Максимальний обсяг інвестицій становив не більше 500000 грн. Студенти також чітко описали технології, які будуть використовуватися, та склали ретельний перелік обладнання, вказавши його постачальників та ціни. Усі згадані в бізнес-плані особи та дані були реальними і документально підтвердженими. Всього на конкурс було подано 12 бізнес-планів, розроблених студентами 4-го і 5-го курсу та магістрами.

Найголовнішим завданням Центру є проведення навчання сільських і селищних голів та їх інформаційно-консультаційне забезпечення. Навчання має проводитися відповідно до актуальних тем розвитку сільської місцевості відповідними фахівцями з цієї теми. Студенти, закріплені за селищними та сільськими радами Вінницької області, проводять анкетування сільського населення щодо створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК), а в подальшому разом з експертом створюють бізнес-плани СОК. Планується проведення навчальних семінарів із студентами з питань організації та проведення системної роботи в закріплених сільських та селищних радах Вінниччини.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи сказане і даючи оцінку перспективам формування-реалізації стратегіко-інституційним пріоритетам ефективної реалізації потенціалу аграрного сектору економіки, вважаємо, що важливу, а загалом головну роль у заданому процесі повинна відігравати аграрна наука. З цього приводу обов'язково слід звернути увагу на аспекти планування її розвитку на найближчу перспективу.

Розвиток аграрної науки і зокрема формування планової тематики наукових досліджень слід провадити у контексті наявних суспільно-економічних викликів, а також пріоритетів, визначених виходячи з практичної цінності, необхідності, доцільності, організаційно-функціонального та кадрового потенціалу, спеціалізації дослідницьких інституцій.

Сьогодні усе більше актуалізується прикладний аспект наукових досліджень, особливо в економіці. Затребуваними постали планові завдання, які у своєму вирішенні наукою, матимуть практично-прикладну цінність і як наслідок, забезпечать інвестиційну привабливість галузі й здобудуть суспільне визнання, набудуть соціальної значимості через широку апробацію результатів.

У формуванні тематики наукових досліджень, установ будь-якої форми організації дослідницького процесу бажано, як свідчить практика, спрямування їх у практичну площину, стимулюючи таким чином реальну інноваційність, з конкретним визначенням і наступним контролем сфери прикладання, що дозволить якісно використовувати потенціал агрогосподарського комплексу.

На наше переконання, актуальними, конструктивно-затребуваними є напрями фундаментальних досліджень: економіки виробництва і споживання біопалива, з огляду на значимість цієї галузі для суспільства загалом та агропромислового комплексу зокрема; оцінки можливостей реалізації потенціалу національного аграрного комплексу у контексті необхідності диверсифікації ринків збуту; розробки національної програми переходу від “сировинної” виробничо-господарської діяльності до впровадження моделі “глибокої переробки сільськогосподарської продукції” (один із аспектів - “Біопаливо”); запровадження національно-адаптивної інституційної моделі, основним, засадничим пріоритетом якої є забезпечення сталого розвитку села у контексті: збереження природного середовища і національної ідентичності; “зупинки” процесів депопуляції і мінімізації проявів деструктивних деформацій; довгострокового планування й економічної оцінки можливостей гарантування національної продовольчої безпеки з закріпленням за аграрною галуззю статусу системоутворюючої; розробки програмних засад і прикладних механізмів внутрігалузевих й суміжно-дотичних з іншими галузями зв'язків, які забезпечать стабільний розвиток агропромислового виробництва та сталість села як середовища життя.

В зазначеному ракурсі вирішення проблеми слід виділити наступні питання прикладного характеру: системний постійний моніторинг соціально-економічних параметрів розвитку агропромислового комплексу, ринків, підприємницької діяльності у функціонуванні галузей і виробництв, соціально-економічних тенденцій й життєвого простору села; прогнозування перспективних параметрів техніко-технологічного, інтелектуально-інноваційного, економіко-соціального і виробничо-господарського процесу в агроекономічній та соціально-життєвій системі; формування реально-втілюваних механізмів взаємодії аграрної науки й бізнесу у контексті пошуку взаємовигідних точок дотику (дослідження інноваційної спроможності науки); оцінка фактично-наявного потенціалу аграрного комплексу і села як середовища життя — господарювання; моделювання соціально-економічних ситуацій й розробка економічно-обґрунтованих моделей розвитку галузей і виробництв з урахуванням принципів сталості сільського потенціалу та відновлюваності ресурсів.

Стратегіко-інституційні аспекти використання потенціалу аграрного сектору економіки України потрібно зреалізовувати виходячи з передбачень аграрної науки, яка повинна першочергово зафіксувати у своїх планах такі завдання, що впливають із довгострокових пріоритетів розвитку держави, суспільства й сільськогосподарської галузі. Вирішення цих завдань у своїй результативності повинно забезпечити вагомий соціально-економічний позитив, інноваційну спроможність та інвестиційні привабливість, стабільність виробництва і сталий розвиток сільських територій.

Список використаних джерел

1. Абалкин Л.И. Россия: Поиск самоопределения. Очерки / Л.И. Абалкин. – М. : Наука, 2009. – 428 с.
2. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / М.В. Зубець, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров та ін. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
3. Аграрні кластери у запитаннях та відповідях / [Кропивко М.Ф., Лупенко Ю.О., Малік М.Й. та ін.] ; за ред. М.Ф. Кропивка. - К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 30 с.
4. Саблук П.Т. Інноваційна модель розвитку аграрного сектору економіки України та роль науки в її становленні / П.Т. Саблук // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2011. - №2. – С. 200-208.
5. Гайдуцький П.І. Аграрний сектор: від реформи до стратегії розвитку (питання власності та господарювання) / П.І. Гайдуцький // Формування і реалізація державної політики розвитку матеріально-технічної бази агропромислового комплексу в Україні. - К. : ІАЕ УААН, 2003. – С. 33 - 39.
6. Дієсперов В.С. Сталий сільський розвиток: проблеми становлення: моногр. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 216 с.
7. Економіка України: стратегія і практика довгострокового розвитку / за ред. В.М. Гейця. – К. : Форт, 2000. – 248 с.
8. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. та ін.] – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. – 516 с.
9. Кириленко І.Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 451 с.
10. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.

Список використаних джерел у транслітерації / References

1. Abalkyn L.Y. Rossyia: Poysk samoopredeleniya. Ocherky / L.Y. Abalkyn. – М. : Nauka, 2009. – 428 s.
2. Ahrarnyi sektor ekonomiky Ukrainy (stan i perspektyvy rozvytku) / M.V. Zubets, P.T. Sabluk, V.Ia. Mesel-Veseliak, M.M. Fedorov ta in. – К. : NNTs IAE, 2011. – 1008 s.
3. Ahrarni klasteri u zapytanniakh ta vidpovidiakh / [Kropyvko M.F., Lupenko Iu.O., Malik M.I. ta in.] ; za red. M.F. Kropyvka. - К. : NNTs IAE, 2013. – 30 s.
4. Sabluk P.T. Innovatsiina model rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy ta rol nauky v yii stanovlenni / P.T. Sabluk // Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku. – 2011. - №2. – S. 200-208.
5. Haidutskyi P.I. Ahrarnyi sektor: vid reformy do stratehii rozvytku (pytannia vlasnosti ta hospodariuvannia) / P.I. Haidutskyi // Formuvannia i realizatsiia derzhavnoi polityky rozvytku materialno-tekhnichnoi bazy ahropromyslovoho kompleksu v Ukraini. - К. : IAE UAAN, 2003. – S. 33 - 39.
6. Diiesperov V.S. Stalyi silskyi rozvytok: problemy stanovlennia: monohr. – К.: NNTs IAE, 2011. – 216 s.
7. Ekonomika Ukrainy: stratehiia i praktyka dovhostrokovoho rozvytku / za. red. V.M. Heitsia. – К. : Fort, 2000. – 248 s.
8. Innovatsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektyvy / [Lupenko Iu.O., Malik M.I., Shpykuliak O.H. ta in.] – К.: NNTs «IAE», 2014. – 516 s.
9. Kyrylenko I.H. Transformatsiia sotsialno-ekonomichnykh peretvoren u silskomu hospodarstvi Ukrainy: problemy, perspektyvy. – К.: NNTs IAE, 2005. – 451 s.
10. Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku / za red. Iu.O. Lupenka, V.Ia. Mesel-Veseliaka. – К.: NNTs «IAE», 2012. – 182 s.

АННОТАЦИЯ

СТРАТЕГИКО-ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ

*КАЛЕТНИК Григорий Николаевич, д.э.н., профессор, академик НААН
Президент университета
Винницкий национальный аграрный университет*

В статье раскрыты теоретико-методологические и стратегико-институциональные основы эффективного использования потенциала аграрного сектора экономики в контексте определения сегодняшнего состояния, а также перспектив формирования институциональной среды через разработку-внедрение программных документов, концептуальных положений, механизмов распространения информационных инноваций – проводников социально-экономических эффектов. Осуществлен анализ институциональных норм и правил, относительно формирования эффективности производственно-хозяйственной деятельности в аграрной сфере, а также упорядочения социальной сферы села. Определены возможные сценарии развития аграрного сектора и сельских территорий, каждый из которых имеет разную по функциональным возможностям институциональную конструкцию, а также причинно-следственную базу социально-экономических эффектов сельского развития. Дана характеристика правительственным нормативно-распорядительным и прогаммным документам, которые по своему целевому назначению упорядочивают социально-хозяйственные процессы на селе. Проанализированы результаты и динамика развития субъектов хозяйствования – производителей сельскохозяйственной продукции, а также определены перспективы кооперирования как главной институциональной детерминанты эффективного использования потенциала аграрного сектора. Определены проблемы развития консультационной деятельности, а также перспективы применения системного подхода в

предоставлении ее функциям конструктивности и результативности. Идентифицированы региональные аспекты определения основ формирования перспектив в определении эффективности использования потенциала аграрного сектора экономики на примере Винницкой области, а также изложены концептуально-методические положения решения проблем, прежде всего относительно повышения роли в этом процессе аграрного образования и науки.

Ключевые слова: стратегия, институции, кооперация, консультирование, потенциал, аграрный сектор, продовольственная безопасность, наука, инновации, эффективность.

ANNOTATION

STRATEGIC AND INSTITUTIONAL GROUNDWORK OF EFFICIENT USE OF POTENTIAL AGRICULTURAL SECTOR

**KALETNIK Hrigoriy, PhD, Professor,
Academician of the National Academy of Agricultural Sciences of Ukraine,
President of Vinnytsa National Agrarian University**

The theoretical, methodological and institutional foundations of effective use of the potential of the agricultural sector of economy in the context of the definition of the modern state and the perspectives of formation of the institutional environment through the development, implementation of program documents, conceptual provisions, transmission of information innovation - leaders of social and economic effects are shown in the article. The institutional rules and regulations about the regarding the formation of efficiency of the economic activities in agriculture and social ordering in rural areas are analyzed. The possible scenarios of the agricultural sector and rural areas development, each of with a different functionality on the institutional structure and causality basis of socio-economic effects of rural development are determined. The profound characteristic to the regulatory and administrative governmental and policy documents by their purpose of ordering social and economic processes in the country are given. The results and dynamics of economic entities develop - agricultural producers and also the prospects of cooperation as the main institutional determinants of effective use of the potential of the agricultural sector are analyzed. The problems of extension and prospects for the development of a systematic approach in providing its constructive features and performance are specified. The regional aspects of determining the principles of formation of perspectives to ensure efficiency potential of the agricultural sector as an example of Vinnytsia region and the conceptual and methodological position of solving problems, in particular to strengthen the role in the process of agricultural education and research are identified.

Keywords: strategy, institutions, cooperatives, extension, potential, agriculture, food security, science, innovation, efficiency.

Інформація про автора

КАЛЕТНИК Григорій Миколайович – доктор економічних наук, професор, академік НААН, Президент університету, Вінницький національний аграрний університет (21008, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3, e-mail: kaletnik_g_m@mail.ru)

КАЛЕТНИК Григорій Николаевич – доктор економічних наук, професор, академік НААН, Президент університета, Вінницький національний аграрний університет (21008, г. Вінниця, ул. Солнечная, 3, e-mail: kaletnik_g_m@mail.ru)

KALETNIK Hrigoriy - PhD, Professor, Academician of the National Academy of Agricultural Sciences of Ukraine, President of Vinnitsa National Agrarian University (21008 Vinnitsa, 3 Soniachna str., e-mail: kaletnik_g_m@mail.ru).

Стаття надійшла до редакції 4 березня 2015 року